

Att överskrida gränser

Av Erland Lagerroth

Naturvetenskap och humaniora i svensk idédebatt

Det har inträffat något remarkabelt. I september 2006 disputerade Emma Eldelin inom Tema Kommunikation vid Linköpings universitet på en avhandling kallad *"De två kulturerna" flyttar hemifrån. C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1959-2005*. Boken är värd att lägga märke till, därför att författaren genom att använda sig av Snows begreppspar är i stånd att belysa debatten mellan naturvetenskap och humaniora i Sverige från ett övergripande, heltäckande perspektiv. Man kan säga att upptäckten av denna möjlighet är avhandlingens första stora förtjänst.

Det vill säga hos Snow faller termerna något annorlunda. Naturvetenskapare ("scientists") är det helt visst fråga om, men mot dem står de litterära intellektuella ("literary intellectuals"), representerade av tongivande författare som Ezra Pound och T.S. Eliot. Men ett första viktigt resultat i avhandlingen är att, när debatten om de två kulturerna flyttar över till Sverige, kommer den i stället att handla om naturvetenskap och humaniora. Detta klarläggs i en begreppsutredning, som är något av det mest lärorika på området jag läst.

Nu skall jag här inte presentera och recensera boken, som helt visst är ett stort och givande arbete, utan jag skall nöja mig med det sista avsnittet, som ter sig mest spännande, nämligen "Att överskrida 'de två kulturerna'". Ett sådant överskridande kan ske från två håll, dels från naturvetenskapen och medicinen, dels från litteratur och humaniora. Från det första hållet kommer Jersild, Gyllensten, Georg Klein och Peter Nilson, och deras mödor bemöts, visar det sig, vanligtvis med aktning. Från det andra hållet kommer Harry Martinson med Anlara, som snarast bemöts med vördnad, men också Nina Burton, Elisabet Hermodsson och jag själv, och då är aktningen betydligt reducerad. Naturvetarna anser sig vanligtvis veta bättre och sågar därför våra ansträngningar. De är också främmande för den mindre exakta, mer lättsamma och övergripande diskurs vi ägnar oss åt och söker gärna finna fel i denna. Det är denna kritik jag här skall begrunda, närmare bestämt kritiken mot min egen insats. Jag tror nämligen att detta kan ha ett allmännare intresse.

För det första dock avhandlingsförfattaren själv. Med all rätt skjuter hon fram den betydelse som Ilya Prigogines teori om dissipativa strukturer, självorganiserande system, haft för mitt tänkande. Men hon gör det för ensidigt, inte ens Erich Jantschs ofta och med rätta

beundrade bok *The Self-Organizing Universe*, som för mig var inkörsporren, blir omnämnd. Och vad mer är, hela den solfjäder av nya tänkare, som jag sedan introducerat och diskuterat, bl.a. Ken Wilber, Richard Tarnas, Elisabet Sahtouris, Stephen Wolfram, Steven Strogatz och Robert B Laughlin, ges det minsta omnämmande.

Detta är dock förståeligt med tanke på uppläggnings av avhandlingen. Som undertiteln anger syftar författaren till att följa ”Snows begrepp i svensk idédebatt 1959-2005”, och det är därför följdriktigt att hon i första hand fäster sig vid tre av mina uppsatser, som anknyter till just denna debatt och som hon refererar ganska ingående: en uppsats ”Humaniora och naturvetenskap” från 1988, ett inlägg i en artikelserie om ”De två kulturerna” i *Sydsvenska Dagbladet* 1990 och ett anförande vid en konferens i Göteborg 1996, ”Från ’De två kulturerna’ till ’General Science’”. Men dessa uppsatser är bara detaljer i min produktion på området, som numera omfattar sex böcker. Och på det sättet bortfaller den oerhörda bredd och kraft i det nya tänkandet, som exponeras i dessa. Det är denna mångsidighet och varaktighet som gör att detta tänkande inte kan viftas bort på det sätt som ortodoxa naturvetare har för sed.

Detta utelämnande är förståeligt också ur en annan synpunkt. Mitt tänkande är bara en liten del av det väldiga stoff, den mångsidiga problematik, som avhandlingen omfattar, och det är därför uteslutet att författaren skulle kunna gripa över hela min produktion. Jag får vara glad för vad hon gjort, och är det också. Hon har gett en legitimitet åt min verksamhet, som de ortodoxa fundamentalisterna i Vetenskap och Folkbildning velat frånta den, när de utnämnde mig till ”Årets förvillare 1998”. Men om någon tror, att hon ger en rättvisande bild av min insats, är det alltså ett misstag. (I not 695 på s 368 förtecknas dock fyra av mina böcker på området och hänvisas till ytterligare artiklar tillgängliga på min hemsida, vilken numera kan nås under adressen www.lagerroth.com.)

I avhandlingen uppmärksammas kritiken bara på knappa två sidor (av åtta), men det är just kritiken från Vetenskap och Folkbildning som anförts. För det första motiveringen för utnämningen till förvillare: att jag gjort ”enträgna försök att göra en ytligt mystifierande attityd till naturvetenskapen akademiskt respektabel”. Det är naturligtvis i sin ordning att detta noteras, men inte med ett ord nämns, att jag svarade på utnämningen i föreningens tidskrift *Folkvett* (och i samma nummer (1/1999) fick svar av dess dåvarande ordförande Dan Larhammar). Inte heller nämns att jag tre gånger återkommit till saken, varvid jag en gång sökt få perspektiv på utnämningen genom Edwin A. Abbotts ”science-fiction classic”

Flatland. Mina försök att nå fram till ett nytt tänkande är lika ”mystifierande” för Larhammar, heter det här, som sfärens uppdykande är för den tvådimensionella kvadraten i Flatland.

Jag skall tillåta mig anföra slutet:

”Tilläggas kan att den här motsättningen och debatten naturligtvis inte är ny. Ytterst var det den det handlade om i striden mellan Kellgren och Thorild, upplysningen och romantiken. Men Kellgren mognade så småningom. Stridsmännen i Vetenskap och Folkbildning däremot står kvar med sina klara pannor och sänder bannstrålar mot "förvillare" varje år. Liksom Kvadraten i Flatland och Monarken i Lineland vet de med sig att de tänker rätt, företräder sunda förnuftet och därför har ett självklart tolkningsföreträde. De *vill* inte ändra ståndpunkt och kan därför aldrig övertygas av några debattinlägg. Som detta. Ljusets riddarvakt slår vakt om mörkret.” (Se vidare min hemsida, den första länken till mina ”yttre” äventyr och där länken till Årets förvillare.)

Det är förståeligt att Emma Eldelin inte ansett sig ha utrymme för detta, men liksom tidigare blir det missvisande, när nu Larhammar får stå oemotsagd. I synnerhet som medlemmen i hans förening Hanno Essén också refereras, när han, tydligen också mystifierad, söker komma till klarhet om ”Nya ordfloder” i min följande bok *Nya tankar, nya världar*.

Analogiernas lockelser och frågan om professionalitet

Två av de sista noterna i avhandlingen pekar utöver denna. I not 705 har författaren samlat ett antal kritiker utöver de två anförda, och i not 707 hänvisar hon för ”en längre diskussion om Lagerroths debattskrifter och den kritik som riktats mot dem” till en uppsats ”Analogiernas lockelser” i samlingsverket *Det vanställda ordet*, också det publicerat 2006 (red. Martin Kylhammar och Jean-François Battail). Nu blir kritiken till huvudsak och intrycket ett annat.

Avslutningsvis riktar Eldelin här ett ”tack till Mattias Severin som inspirerade till denna text och gav tankeväckande synpunkter under skrivandet av den” (s 259). Severin är, visar det sig (240), ”teoretisk fysiker”, och Eldelin har alltså från början låtit sig inspireras av den ena parten i målet. (Huruvida detta också gäller avhandlingen är svårt att avgöra, så länge man inte vet vilket av de båda arbetena som skrevs först, men avhandlingen ter sig i alla fall mer neutral.) När man tar del av Severins rabiata kritik av min bok *Världen och vetandet sjunger på nytt* (se nedan), måste man trots allt beundra Eldelins oväld. Den vittnar om god vilja, en kvalitet som puristiska naturvetare sällan uppvisar.

I denna andra skrift gäller det alltså ”vanställda” ord, närmare bestämt ”analogiernas lockelser”. Och det är ju klart att, när det är fråga om överskridanden mellan naturvetenskap och humaniora, är detta en relevant synpunkt. Vad är tillåtet och otillåtet i fråga om analogier från det ena till det andra?

I anslutning till Dan Larhammar uppmärksammar Eldelin ett problematiskt fall i en artikel "Från kaos till kosmos och tillbaka igen. Om två sorters vetenskap", som jag fick publicerad i *Tvärnsnitt* nr 2 1998 (red. Martin Kylhammar). Utgångspunkten är erfarenheten från datorn, att elektronstrålen "är märkligt lämpad att [...] återge våra tankar och följa deras ständiga växlingar. [...] Tankens snabbhet, rörlighet och föränderlighet svarar mot elektronstrålens och tvärtom." Detta ledde till tanken att "precis som strålningen utgår tanken från något materiellt – hjärnan – men precis som den utbreder den sig utan medverkan av något medium" (s 26). Detta karakteriserar Larhammar som "ett groteskt felaktigt påstående", därför att han läser det som ett påstående om att telepati verkligen existerar (*Folkvett* 1/1999, s 24).

Men jag hade aldrig en tanke på telepati, som jag förhåller mig kritiskt avvaktande till, utan för mig var det fråga om min egen tankes fria spel över världen och tillvaron, rum och tid. Tanken rörde sig lika lätt och obehindrat som en stråle "utan medverkan av något medium". Någon föreställning om att tanken "fysiskt" skulle nå fram hade jag inte, och någon mottagare nämns aldrig. Men strålen når ju onekligen fram, och därför var jämförelsen i lättsinnigaste laget (det finns också vederbörliga reservationer). Men "ett groteskt felaktigt påstående" var det inte, för det var inget påstående alls, bara ett slags tankelek. Men sådana godtas inte av våra stränga naturvetarvänner. För Larhammar med hans glupande intresse för parapsykologi var det självklart att omedelbart läsa in ett påstående om telepati, och därmed var bannbullen klar. Den som kanske är den yttersta förklaringen till den lite överraskande utnämningen till förvillare.

Nästa "vanställda" ord är "tröghet" och "tröghetslagen". Här är det Emma Eldelins inspiratör den teoretiske fysikern Mattias Severin, som blivit illa berörd. Han menar att jag nonchalerat "de naturvetenskapliga innebörderna i begrepp som trög massa eller tröghetslagen" (240). Men i detta fall tycker jag nog att kritikern varit för snarstucken. Att betänka är ju att naturvetenskapen här lånat ett ord från vardagsspråket, och det är då rimligt att låna tillbaka det igen. När jag antyder att tröghetslagen gäller också tanken, är det nog ingen som uppfattar detta som ett fysikaliskt påstående i enlighet med Newton lag om *kroppars* tröghet.

Detta leder författaren till Sven Öhmans bannbulla mot populärvetenskapen: *Svindlande perspektiv: En kritik av populärvetenskapen* (1993). Här lämnas inte sten på sten, populärvetenskap blir nära nog omöjlig, professionell vetenskap är det enda som duger. Men å ena sidan är, som jag visat i en studie, som kan laddas hem från slutet av min hemsida www.lagerroth.com, Öhmans bok delvis ett pekoral. Å andra sidan befinner sig mitt tänkande närmare det professionella än kritikerna tror.

För det var som professionell forskare under ett trettiotal år inom en bestämd disciplin – litteraturvetenskap – som jag utvecklade det tänkande som jag sedan återfann hos Nobelpristagaren Prigogine. Sambandet är en huvudlinje på min hemsida. Professionaliteten finns alltså inte bara hos honom utan också hos mig. Och därefter har jag återfunnit liknande tänkande hos en lång rad forskare inom andra områden, också de i de flesta fall professionella. Man måste här också observera att det gäller *sätt att tänka* och att det är överordnat tänkandets redskap: språket, bildspråket, analogier m m.

Därtill kommer att jag, när jag orienterade mig mot denna nya naturvetenskap, kunde falla tillbaka på en tidigare intresseinriktning, som resulterade i studentexamen på reallinjen med fysik, kemi och specialmatematik. Detta innebar ingen professionalitet, väl däremot ett första steg mot en sådan. När Emma Eldelin ensidigt knyter mitt tänkande till Prigogine, har hon alltså försummat eller underskattat flera omständigheter. Vilka ändå, naturligtvis, inte gör mig kompetent att läsa avancerade naturvetenskapliga fackskrifter, väl däremot att röra mig inom ”general science”.

New Age och kosmos’ självöverskridande kraft

Efter ett välgörande parti om ”Genrens betydelse” – onekligen en viktig omständighet i sammanhanget – kommer Emma Eldelin in på ”New Age” och Magnus Brohults recension av min *Världen och vetandet sjunger på nytt* i *Svenska Dagbladet* den 6 juni 1995. Det vill säga artikeln utger sig för att vara en recension, men är i själva verket en uppgörelse med ”New Age-rörelsen”. Min bok sveps bara med i förbifarten som en del av denna rörelse – om också under vissa reverenser.

Vad är då New Age? Jo, *ett ord* (eller två). Under en sådan beteckning kan rymmas allt från de mest välgrundade idéer till luftiga drömmar och okritiskt önsketänkande. Inte oväntat har företrädare för de sistnämnda varit särskilt angelägna att smycka sin verksamhet med dessa två ord. Men de har aldrig velat ha med mig att göra. Jag är alldeles för seriös och ”vetenskaplig” och därmed för ”svår”. Och jag sysslar inte med egotripper utan med vetenskap-världsbild-sätt att tänka. Och med förhållandet människa-natur, inte med Jagets underbara hemligheter.

Nästa kritiker är Mats Bengtsson, som i *Ordfront magasin* (5 2003) gick i svaromål mot en artikel av mig om naturvetenskapens ideologi i föregående nummer. Jag svarade honom i samma nummer (s 62 f), men principen hos Emma Eldelin är, som vi sett, att kritiken

refereras, medan eventuella svar från min sida förbigås med tystnad. Här däremot något från svaret.

Mats Bengtsson anser sig, skriver jag,

”enkelt kunna fastslå vad som är tro och vad som är vetande, men det beror på att han talar inifrån den världsbild som han tror är vetande, den som vi indoktrinerats i sedan barnsben. Han har på sig slumpglasögonen på samma sätt som han menar att ’feministen ser världen genom sina genusglasögon’. [...]

’Endast med hjälp av vetenskap kan man avgöra vilka [...] föreställningar som är sanna’, skriver Mats Bengtsson trosvisst. Det är ju möjligt, men det gäller då att veta vad som är vetenskap. För honom [...] är det självklart, att det är [...] Newtons, Darwins och slumptankens vetenskap. Men inte heller det är kanske så enkelt. ’Den klassiska vetenskapen, den mytiska vetenskapen om en enkel, passiv värld, tillhör det förflutna, dödad inte av filosofisk kritik eller empirisk resignation utan av vetenskapens egen inre utveckling.’ De som skriver så är Ilya Prigogine och Isabelle Stengers i boken *Ordning ur kaos* (1985, s 57). Inte heller vetenskap är något oföränderligt, ett för alla tider givet trossystem, utan något som kan utvecklas mot vidare överblickar, större djup.

Och om man gör det kan man se att slumpen inte alls är så duktig, som Bengtsson och hans trosfränder tror.”

Och från Ken Wilbers *En kortfattad historia om allting* (svensk översättning från 2003) hämtar jag ett resonemang om det kända tankeexperimentet med tusen apor, som slumpvis skriver på maskin och därmed så småningom åstadkommer en Shakespearepjäs. ”Det kanske skulle kunna hända på en miljard miljard år. Men universum har inte en miljard miljard år på sig, det är inte mer än tolv miljarder år.” Den traditionella vetenskapens gud slumpen ”har inte tillgång till oändlig tid så deras gud har misslyckats grundligt. [...] faktum är att slumpen är just vad universum anstränger sig för att övervinna. Slumpen är precis det som övervinns av Kosmos självtranscenderande drivkraft.” (43 f)

Ja, där har vi det. Bengtsson skriver att naturen inte kan agera, därför att en handling ”förutsätter en intention som i sin tur förutsätter en medvetenhet som i sin tur förutsätter en aktör.” Det är inte utan att han därmed träffar huvudet på spiken. Det erbjuder onekligen svårigheter att tillämpa sådana begrepp på naturen. Men det beror på att dessa begrepp är myntade på människan, betecknar egenskaper hos henne. Varför skulle de passa lika bra för naturen? Där gäller i stället ”Kosmos självtranscenderande drivkraft”. Och att en sådan existerar är lika självklart som dess fortlöpande resultat: galaxer, stjärnor, planeter, land och hav; celler, växter, djur, människor, medvetande.

Och man kan fortsätta med att citera Wilber:

”Det är kreativitet, inte slump, som bygger upp Kosmos. Men därav följer inte att man kan likställa kreativitet med sin speciella favoritgud. [...] Men fundamentalisterna, kreationisterna, tar fasta på de här tomma utrymmena i vetenskapens hotell för att fylla konferensesn med sina delegater. [...] och de fyller guden med alla de egenskaper som

främjar deras egna jagstyrda strävanden. [...] Det finns utrymme för något andligt i Kosmos, men vi bör vara försiktiga med vad vi fyller det med. Det [...] är något obestämbar, men det är inte inaktivt och livlöst eftersom det ger upphov till tillblivandet i sig”

Att oskadliggöra oliktankande

Åtminstone tre gånger noterar Emma Eldelin, att naturvetare blivit ”irriterade” på mina och andra överskridares skrifter (242 f, 256). Javisst, de retar sig på vad vi skriver, och det ligger i sakens natur, att vi kan uppfattas som utmanande. Vi hotar deras tolkningsföreträdare och totalitetsanspråk (två fula ord!). Avslutningsvis skall jag här anföra två exempel.

Först Mattias Severins recension av min *Världen och vetandet sjunger på nytt* (Östgöta-Correspondenten 21.7 1995). Den är ett gott exempel på en puristisk fysikers ovilja att läsa en bok som denna med sans och måtta. Men det är svårt att demonstrera det utan att citera hela ”recensionen” och utreda hur skribenten isolerar avvikande tankar från det sammanhang, som gör dem förståeliga, hur han förtiger förklaringar, som gör lösryckta citat meningsfulla, hur han citerar och refererar på ett sådant sätt att det ger honom möjlighet till ironier och hån, hur han själv utan motiveringar är fri att avge omdömen som ”obegriplig”, ”flummig”, ”nonsens”, hur han själv till sist snubblar över sina egna ironier, så att resonemanget blir nära nog oförståeligt. Ju längre man läser, desto klarare blir det, att hela företaget bara går ut på, inte att ge en rättvisande bild av den bok man skriver om med dess fel och förtjänster, utan att göra ner den, förlöjliga den, *oskadliggöra* den.

Den andra recensionen gäller inte någon av mina böcker, utan en bok av en av de stora men kontroversiella nytänkarna, Ken Wilber. Det fanns ingenting översatt av honom, när förlaget Caduceus 2003 satsade på att översätta *A Brief History of Everything*. Det var något av en avgörande stund för tänkandet i landet, och chefsideologen på motsidan, den första ordföranden i Vetenskap och Folkbildning, professorn i filosofi vid KTH Sven Ove Hansson fann sig därför föranlåten att rycka ut och skriva en recension i hus- och livorganet *Folkvett* (4/2003). Det gällde att mota Olle i grind och om möjligt förhindra att någon accepterade boken.

Men liksom Severins drapa är det naturligtvis ingen recension. Vad det gäller är att komma boken till livs genom att finna fel och brister, inte att ge en föreställning om dess format och betydelse. Och så prövar Hansson vad han kallar Wilbers ”holonlära” och finner två fel. Det ena ”bevisar” han genom att ställa några frågor, som han själv besvarar, och det andra är en sådan paradox som alltid uppstår, när man ställer de yttersta frågorna. Vidare menar han att Wilber inte förstått vilken roll slumpen spelar i vetenskapliga förklaringsmodeller, och det är möjligt att han här kan göra någon nyansering. Wilber är de

stora linjernas man, och kan ha gått för snabbt fram. Någon kontakt med en andlig verklighet, sådan som Wilber pläderar för, vill Hansson inte veta av.

Så mycket mer står det inte i den korta ”recensionen”, men den slutar ändå med ett totalt fördömande, en sådan som försvarare av en svag sak är snabba att utfärda. Vad man finner hos Wilber är blott ”en hopfallen världsbild”. Längre från sanningen kan man knappast komma. Det får mina tankar att gå till vissa recensioner den gången *Nils Holgersson* kom ut, 1906 och 1907. Några recensenter kunde då visa på vissa sakfel i skildringen av djuren, och bröt därför staven över boken: den var oduglig och kunde minst av allt användas i skolan. De översåg att sådana fel kan rättas till och att de inte stör den storartade helheten; däremot översåg de inte att de själva hade aktier i det förlag, som gav ut Folkskolans läsebok, den bok som *Nils Holgersson* hotade att konkurrera ut.

Sven Ove Hansson, Mattias Severin och andra scientistiska renlevnadsmän har i hög grad ”aktier” i det tanke-system de företräder. De har samma ställning som kyrkans män på 1600-talet, när den nya vetenskapen framträdde, och kanske än mer som aristotelikerna på de dåvarande universiteten. De känner sig hotade och slår ifrån sig efter förmåga. Men förmågan är kanske inte så stor: Hanssons ”recension” av Wilber ger intryck av dvärgens kamp mot jätten.

Om man går tillbaka och tittar på de skrifter som kritikerna ”recenserat”, så häpnar man inte bara över vad de avsiktligt missförstått, utan än mer över allt de bortsett från, förtigit. De har verkligen läst skrifterna som fan läser Bibeln: för att hitta så många fel och svagheter som möjligt och för att bortse från det som är av vikt och värde. **Det finns ett ord för detta: fusk. Om man nämligen anser att en recension skall vara informativ, ge en föreställning om den bok som recenseras.**

Det är svårt att överskrida gränser. Den som inte håller sig till den givna spelplanen straffas med utfrysning, uteslutning, utnämning till förvillare. Och ändå måste den som fått en idé, som förvandlar de asketiska scientisternas tröstlösa materiella slumpvärld till en värld som organiserar och överskrider sig själv i en fortlöpande utveckling mot något större, bättre och meningsfullare – **han måste** efter förmåga och till varje pris utveckla och förkovra denna idé.

www.lagerroth.com